



Kees de Graaf is altijd één van de trouwste aflezers voor ons project geweest. Hij heeft voor vele honderden terugmeldingen van VT- en kleurringen gezorgd. Groot was onze verrassing dat Kees tijdens een bezoek aan Colombia op 30 januari 2009 een Steenloper met een gele vlag en inscriptie AAY ontdekte. Dit was op een strand bij Puerto Colombia ongeveer 100 km ten westen van Cartagena aan de Caribische kust. Door verstoringen en rommel op het strand kon de markering (*markering = extra kleuring uniek per project, redactie*) niet waargenomen worden. AAY zat in een groep van ongeveer 100 Steenlopers en allen waren ze in winterkleed.

Omdat we niet konden uitsluiten dat andere ringers ook gele vlaggen met inscriptie gebruiken, raadpleegden we de coördinatoren van een groot aantal relevante organisaties uit alle continenten. Naast ons blijkt niemand gele vlaggen met een zwarte inscriptie te gebruiken zodat we ervan uit kunnen gaan dat Kees een Steenloper van ons project gezien heeft.

Steenloper AAY werd op 6 januari 2008 nabij Groote Keeten in Noord-Holland door Arie Slijkerman met zijn wilsternet gevangen. Het was een tweedejaars vogel die samen met nog 14 andere Steenlopers werd geringd. Behalve AAY en nog één Steenloper werden alle toen gevangen vogels één of meerdere malen uit Noord Holland teruggemeld. AAY is nooit meer in Nederland opgedoken.

Niet eerder werd een in Europa geringde Steenloper teruggemeld in Midden- of Zuid Amerika. Ook van Kanoet en Bontbekplevier, waarvan de verschillende populaties eenzelfde verspreidingspatroon hebben als de Steenloper, zijn geen terugmeldingen uit Colombia of Zuid Amerika bekend. Wel werd een op 28 februari 2008 in Schotland geringde Steenloper na een sneeuwstorm in Zuid-Carolina, Verenigde Staten, gevonden.

Algemeen wordt aangenomen dat de in West Europa overwinterende Steenlopers broedvogels uit noordoost Canada en Groenland zijn. Verder komen in Noord Amerika nog twee populaties voor. De in het arctische gebied van Centraal Noord Amerika broedende Steenlopers overwinteren langs de kusten van de Verenigde Staten en Midden- en Zuid Amerika, terwijl de populatie uit West Alaska in Australië en op de Pacifische eilanden overwintert.

De door Kees waargenomen Steenloper kan of

afkomstig zijn uit noordoost Canada/Groenland die in zijn eerste winter in het normale overwinteringsgebied in Europa geringd werd en in zijn tweede jaar per ongeluk richting Zuid Amerika ging. Of het is een vogel uit de Centraal Noord Amerikaanse populatie, die normaal in Zuid Amerika overwintert maar tijdens zijn eerste reis naar het zuiden door extreme weeromstandigheden in West Europa terecht kwam. Deze tweede mogelijkheid lijkt ons het meest waarschijnlijk daar de trekroute van deze populatie net als die van vele andere steltlopers en zangvogels deels over de Westelijke Atlantische Oceaan gaat. Tijdens deze reis kunnen deze vogels door de vaak voorkomende noordwestelijke stormen naar West Europa afdwalen. Het is onwaarschijnlijk dat AAY jaarlijks een andere route kiest daar de trekroute genetisch bepaald is. Ook zou AAY zich dan jaarlijks bij een andere populatie aansluiten. Dit is onwaarschijnlijk daar de vogels van de Noord Amerikaanse populaties duidelijk gescheiden broedgebieden hebben. Komende winter gaat Kees weer naar Colombia en gaat ongetwijfeld weer zoeken. We zijn heel benieuwd! De avonturen van AAY tonen aan dat met het toekennen van kleurringcombinaties rekening moet worden gehouden met uitwisseling tussen de continenten en overlap van codes dus niet wenselijk is.

Een uitgebreid verslag over deze terugmelding is verschenen in het Wader Study Group Bulletin nr. 116 (3), 198

Nelly van Brederode en Hans Roersma – Leiweg 2A, 1755 KM Petten

Kees de Graaf – Pieter Straatlaan 82, 1785 GX Den Helder

Geciteerd uit Ringersnet

Gijs van Tol

Naast OHV is Ringersnet een belangrijk medium voor de communicatie tussen ringers (HULDE aan de webmasters!). Naast een snelle uitwisseling van feiten en meningen is Ringersnet soms ook de basis voor gedegen studies, zoals bijvoorbeeld over de mezentrek.

Het is niet de bedoeling om alle informatie-uitwisseling op Ringersnet samen te vatten voor OHV. Toch zijn er zo nu en dan discussies waarvan je denkt: "Hé, dat is misschien wel interessant om dit later nog eens terug te lezen". Een boeiend

onderwerp was de discussie over veranderingen in het trekgedrag van Zwartkoppen. Daarvan hierna een korte (en vrije) samenvatting, met dank aan Christiaan Both, Kees Roselaar, Hans Schekkerman en diverse andere Nederlandse en Belgische ringers voor hun bijdrage.

Waar gaan alle zwartkoppen heen...?

De basis voor de discussie was een persbericht: Beierse zwartkoppen veranderen van trekrichting en overwinteren in Groot Brittannië in plaats van Noord Afrika; dat heeft geleid tot morfologische veranderingen bij de zwartkoppen die in Groot Brittannië overwinteren: de vleugels van de zwartkop worden korter en de snavel langer. De persberichten waren gebaseerd op recente artikelen van Pulido en Berthold (2010) en van Rolshausen et al (2009), die beiden voortbouwen op eerder werk van Berthold.

Onderzoek van Berthold

Berthold constateerde in een artikel in 'Nature' (Berthold et al. 1992) dat sinds 1950 steeds meer zwartkoppen in Engeland overwinteren; op grond van o.a. Duitse en Oostenrijkse ringmeldingen wordt aangenomen dat dit vooral vogels uit centraal Europa zijn. In een onderzoek in Radolfzell (Zuid Duitsland) vergeleek hij het trekgedrag van drie groepen zwartkoppen:

- oude vogels die in de winter in Zuid Engeland werden gevangen en twee broedseizoenen in gevangenschap bleven;
- 41 jongen van deze 'Engelse' vogels die in Radolfzell werden geboren en vanaf dag 8 met de hand werden grootgebracht;
- 49 jongen uit nesten van 'Duitse' vogels uit de omgeving van Radolfzell, eveneens met de hand grootgebracht vanaf dag 8.

Bij het testen van het trekgedrag in de periode van 20 september tot 17 november bleek dat niet alleen de oude 'Engelse' vogels een westelijke trekrichting lieten zien, maar ook hun jongen! De voorkeur voor een westelijke tekrichting is dus genetisch bepaald en moet het gevolg zijn van een snelle evolutie. De 'Duitse' jongen vertoonden een overwegend zuidwestelijke trekrichting.

Nieuw is nu dat is gebleken dat er weinig genetische uitwisseling is tussen Zuid-Duitse zwartkoppen die naar Spanje en naar Engeland trekken, en dat inmiddels ook al genetische verschillen optreden. Ook blijken de naar Engeland trekkende zwartkoppen een kortere vleugel en een kortere snavel te hebben (Rolshausen et al, 2009).

Ervaringen van ringers

Naar aanleiding van deze berichten onstond op Ringersnet een leuke uitwisseling van ervaringsfeiten. Een kleine greep daaruit:

- Castricum meldt dat de 'Beierse' Zwartkopmannen eind oktober/begin november doorkomen; de vleugellengte van de mannen neemt dan ineens af van ca 76-78 mm naar 73-75 mm. De langvleugelige 'Skandinaviërs' zijn dan voorbij en de ZO>NW trek komt op gang.
- Walter Roggemans zet vraagtekens bij de Scandinavische herkomst van de zwartkoppen. In België, waar jaarlijks tussen de 80.000 en 100.000 Zwartkoppen geringd worden, zijn er geen bewijzen dat er Scandinavische Zwartkoppen voorbij komen...
- Philippe Schepens ringde aan de Belgische kust sedert 1979 7.761 Zwartkoppen. Drie daarvan zijn een jaar later teruggemeld uit het Oosten: in Plettenberg (Arnsberg-D) 228 km oost, in Hoenheim (Elzas) 447 km ZO, en in Wiesbaden-Auringen 390 km ZO. Ook twee terugvangsten kwamen uit het Oosten: Op 28 oktober 2007 een Zwitserse die 35 dagen eerder in Jona-St Gallen was geringd (619 km ZO) en op 16 oktober 1999 een zwartkop die 27 dagen eerder in Numburg-Thüringen Deth (556 km oost) was geringd. Maar géén melding van Engelse overwinteraars, wel 'normale' wintermeldingen uit Algerije (3x!), Marokko (1x) en Spanje (1x).
- Yves Boussier ringde de laatste 2 jaar 4.600 zwartkoppen in Wingene (B) en kreeg naast 1 melding uit Portugal alleen terugmeldingen uit Nederland. Uit het oosten NUL ex.
- Tenslotte een mooie anecdote over zwartkoppen van Christiaan Both: *"Van een Britse collega begreep ik dat in Oxford eind februari er opeens heel veel zwartkoppen gaan zingen. Dan verdwijnen ze weer een tijdje voordat er een nieuwe golf aankomt. Zelf was ik eens eind februari aan de Franse kanaalkust, en op een mooie ochtend stikte het in de bosjes langs zee van de zwartkoppen. Een goede kans dat dit vogels zijn die even zingen in GB voordat ze het kanaal oversteken en richting Beieren vliegen"*.

Deze ervaringen bevestigen in veel gevallen het patroon dat in Speek & Speek (1984) is geschetst van de terugmeldingen, namelijk:

- opvallend weinig meldingen uit Noorwegen/Zweden, en relatief veel meldingen uit Centraal Europa;
- enkele meldingen uit Groot Brittannië, en



- een concentratie van meldingen uit Zuid-Spanje en Marokko, en enkele meldingen van de Franse Rivièra en Algerije/ Tunesië.

Het overzicht van de terugmeldingen van Castricum (Levering & Keijl, 2008) lijkt niet geheel aan te sluiten bij de tekst: *"De meeste meldingen van de 152 uit het buitenland tonen een noordelijk gerichte stroom vanuit Zuid-Duitsland ... naar Groot-Brittannië, een tweede zuid-westelijk gerichte stroom gaat van Finland tot in Noord-Afrika"*. Wel lijken de terugmeldingen op enkele punten af te wijken van het beeld van Speek & Speek: er zijn opvallend weinig meldingen uit Zuid-Spanje en Marokko en er is een flink aantal opmerkelijk oostelijke meldingen (1 uit Finland, Kalingrad, Polen, Tsjechië, 2 uit Italië). Vooral die oostelijke meldingen zijn bijzonder want zowel Moreau (1972) als Cramp (1992) gaan voor de Zwartkop uit van een 'migratory divide' bij respectievelijk ca 10 gr E en 12 gr E. Zwartkoppen ten oosten van deze trekscheiding zouden een zuidoostelijke trekrichting hebben en via het midden Oosten Afrika bereiken. Zwartkoppen uit het gebied ten Westen van de scheiding (en ten zuiden van 55 gr) hebben een zuidwestelijke trekrichting en overwinteren in noord en west Afrika.

Trek of dispersie

Verschillende ringers wijzen in de discussie op vogels (waaronder Zwartkoppen) die kort na het ringen worden teruggemeld uit noordelijke of noordwestelijke richting. Christiaan Both wijst erop dat we onderscheid moeten maken tussen:

- een evolutionaire verandering in trekgedrag (richting in dit geval) zoals uit het werk van Berthold en volgelingen blijkt, en
- dispersie-bewegingen die na het broedseizoen kunnen plaatsvinden door vogels die wellicht op zoek gaan naar een nieuwe broedplaats voor het daaropvolgende jaar.

Vangsten in het najaar van vogels die 'de verkeerde kant' opgaan hebben mogelijk betrekking op het laatste fenomeen.

Cees Roselaar heeft meer in detail naar de vangsten in Castricum gekeken en stelt vast dat er bij de Castricumse Zwartkoppen vaak een 'gat' in de herfst-aantallen lijkt te zitten. Op een gegeven moment zijn de 'eigen' (of Fennoscandische?) exemplaren 'op', en is er een periode met weinig Zwartkoppen in oktober, daarna komen er 'ineens' weer meer. Dat zou tegen dispersie pleiten, want dan zou je meer een continuüm verwachten.

Theorieën

Hans Schekkerman heeft altijd de indruk gehad dat een groot deel van de Castricumse doortrekkers een NW-voorkeursrichting heeft: *"Naast het grotere aantal NW- dan ZW- terugmeldingen zijn er zeer geregeld dagen waarop de meerderheid van de zwartkoppen van zuid naar noord in onze netten vliegt, terwijl die verhouding bij andere soorten andersom ligt. Dat doet mij vermoeden dat het aantal NW-trekkers in W-Europa de grootte van de Britse winterpopulatie wel eens ver zou kunnen overstijgen. Verder vind ik opvallend dat als je de trekrichting van bij ons in het najaar gevangen NW-trekkers (vanuit Zwitserland, Z-Duitsland, Oostenrijk, Tsjechië) doortrekt in N-Engeland en Schotland uitkomt, terwijl de Britse winterpopulatie vooral zuidelijker in Engeland zit. Ik heb dan ook de nodige scepsis bij de theorie dat het de voertafels in Engeland waren die deze NW-trek in gang heeft gezet. Niet dat ik niet geloof dat er een in Engeland overwinterende subpopulatie van Midden-Europese broedvogels is ontstaan, daarvoor is er ondertussen heel wat bewijsmateriaal, maar meer dat het fenomeen van NW-trek in W-Europa al langer bestaat en grootschaliger is dan daardoor kan worden verklaard"*.

Hans vermoedt dat Zwartkoppen uit het binnenland van Europa in het najaar eerst een stuk naar het NW vliegen. Zijn eigen 'pet theory' is dat de zwartkoppen een rijke voedselbron opzoeken die ze in staat stelt goed op te vetten voor hun vlucht naar het zuiden: vlierbessen. De gewone vlier is in de kustzone van W-Europa heel talrijk, maar wordt in het Europese binnenland deels vervangen door de bergvlier. Onderzoek door Franz Bairlein e.a. heeft laten zien dat gewone vlierbessen prima opvetvoer zijn voor zangvogels zoals zwartkoppen, en in dit opzicht beter dan bergvlierbessen. De associatie tussen zwartkoppen en vlierbessen is vele Nederlandse ringers bekend en in hun kleerkasten terug te vinden in de vorm van onuitwasbare paarse poepvlekken.

Er zijn meer voorbeelden van trekvogels die eerst een stuk 'uit de route' vliegen om een rijk voedselgebied aan te doen voor ze naar hun overwinteringsgebied vliegen, zij het dat de meeste niet-zangvogels betreffen. Vanuit zo'n al bestaand patroon van 'naar-het-zuiden- via-W-Europa' is het gemakkelijker te verklaren hoe een Britse winterpopulatie van in M-Europa broedende Zwartkoppen kon ontstaan (doorschieten in een al bestaande trekrichting of zelfs alleen maar achterblijven op een Britse najaarsopvetplek) dan

met een scenario waarin de oorspronkelijke populatie rechtstreeks uit het broedgebied richting Z-Europa/Afrika wegtrok, en het Britse wintergebied moet zijn 'gevonden' door een paar vogels met een flink van de norm afwijkende trekrichting. Dus vlieren en niet voertafels zouden de Middeneuropese zwartkoppen naar het noordwesten hebben getrokken.

Christiaan Both vindt deze theorie ontzettend mooi, maar hij vraagt zich wel af waarom zwartkoppen niet naar Frankrijk vliegen waar je volgens hem ook volop vlierbessen hebt (*en ook nog bramen en bessen als liguster, vuilboom etc. GvT*). Hij is het wel met Hans eens dat je vanuit een dergelijk trekpatroon misschien ook kan evolueren naar een andere winterstrategie. Maar als het klopt dan moeten we een deel van het werk van Berthold misschien ook in een ander licht zien: de oriëntatie-experimenten die lieten zien dat zwartkoppen in de herfst naar het NW vliegen hoeven dan niet alleen op Engelse overwinteraars te wijzen. En je zou verwachten dat als je een deel van die vogels dan later in het seizoen meet ze een zuidelijke oriëntatie zouden hebben omdat ze vanuit NL waar richting Spanje moeten trekken....

De waarneming van Hans Schekkerman dat "*er zeer geregeld dagen zijn waarop de meerderheid van de zwartkoppen van zuid naar noord in onze netten vliegt, terwijl die verhouding bij andere soorten andersom ligt*" speelt een belangrijke rol in zijn theorie.

Die waarneming intrigeert Christiaan Both; hij dacht altijd dat die zwartkoppen 's nachts trokken en overdag dan vooral fourageerden. Maar de suggestie die nu gewekt wordt is dat ze zich ook overdag redelijke (?) afstanden in een voorkeursrichting verplaatsen.

Verder blijkt dat twee ringers van dezelfde plek een verschillend beeld hebben van de timing van NW-trekkende Zwartkoppen: Hans heeft (op grond van de vogels in de zuidkant van de mistnetzakken) de indruk dat de piek van de NW-trekkers ligt in de vlierbessentijd, terwijl Cees (op grond van de vleugelmaten) vermoedt dat de piek aan het eind van het seizoen valt.

En hoe nu verder?

Een aantal vragen en tegengestelde indrukken vallen volgens Hans Schekkerman goed op te lossen door het Nederlandse ringmateriaal nader te analyseren. Daaraan wordt ook al gewerkt: Fred Koning bekijkt een set terugmeldingen van het VT om juist naar dat NW-fenomeen te kijken.

Naast een analyse van de terugmeldingen is het misschien de moeite waard om eens na te gaan in hoeverre moderne technieken bruikbaar zijn om een beter inzicht te krijgen in broed- en overwinteringsgebieden van de in Nederland doortrekkende zwartkoppen. Erik Kleyheeg stelt voor om in Engeland van een representatief aantal vogels DNA of stabiele isotopen te analyseren, om zo te achterhalen waar de in Engeland overwinterende zwartkoppen vandaan komen. Het lijkt evenzeer interessant om deze bemonstering ook uit te voeren bij in Nederland doortrekkende Zwartkoppen. Samen met extra biometrische gegevens geeft dat een beter inzicht in broed- en overwinteringsgebieden van de in Nederland doortrekkende zwartkoppen. Maar misschien is het verstandiger om nog even te wachten tot het zenderen van Zwartkoppen mogelijk wordt.

Literatuur

- Berthold, P., Helbig, A.J., Mohr G. & Querner U. 1992. Nature 360: 668-670.
- Cramp, S. (ed.) 1992. *Birds of the Western Palearctic*, vol. VI, p 496 – 515. Oxford University Press, Oxford.
- Levering, H.P.A. & Keijl, G.O. 2008. *Vinkenbaan Castricum 1960-2006 – Een Halve Eeuw Vogels Ringen*. VRS Castricum, Castricum.
- Moreau, R.E. 1972. *The Palearctic-African Bird Migration Systems*. pp. 104-106. Academic Press, London.
- Pulido, F. & Berthold, P. 2010. Current selection for lower migratory activity will drive the evolution of residency in a migratory bird population. *Proceedings of the National Academy of sciences of the United States of America* 107: 7341-7346.
- Rolshausen, G., Segelbacher, G., Hobson K.A. & Schaefer, H.M. 2009. Contemporary evolution of reproductive isolation and phenotypic divergence in sympatry along a migratory divide. *Current Biology*, 19: 2097-2101.
- Speek, B.J. & G. Speek 1984. *Thieme's Vogeltrekatlas*. Thieme, Zutphen

Gijs van Tol, gijsvantol@yahoo.com

Noot redactie: Er blijft nog een aantal vragen om te beantwoorden. Nederland ligt geografisch gezien op het kruispunt van verschillende trekroutes van Zwartkoppen, en de soort wordt in Nederland veel gevangen. Een landelijk Zwartkop-project ligt voor de hand. Dit voorstel is eind juni bediscussieerd binnen de afdeling Dierecologie van het NIOO. Daar hebben we geconstateerd dat het best moeilijk is een wetenschappelijk vernieuwend project te formuleren aan een soort waaraan al zoveel wordt gewerkt. Misschien moeten we eerst een pilot doen van één of twee jaar. Eén of ander vervolg krijgt deze discussie echter hoe dan ook.